

УДК 7.025:316.722]:355.1(47+57+477)“2022”

КАРА-ВАСИЛЬЄВА ТЕТЯНА

докторка мистецтвознавства, завідувачка відділу образотворчого та декоративно-прикладного мистецтв Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, академік НАМ України

KARA-VASYLYEVA TETIANA

a Doctor of Art Studies, a head of the Department of Fine, Decorative and Applied Arts of the NAS of Ukraine Maksym Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology, academician of the National Academy of Arts of Ukraine

СОКОЛЮК ЛЮДМИЛА

членкиня-кореспондентка Національної академії мистецтв України, докторка мистецтвознавства, професорка кафедри теорії і історії мистецтва Харківської державної академії дизайну і мистецтв

SOKOLIUK LIUDMYLA

a Corresponding Member of the National Academy of Arts of Ukraine, a Doctor of Art Studies, a professor of the Department of the Theory and History of Art at Kharkiv State Academy of Design and Arts

Бібліографічний опис:

Кара-Васильєва, Т., Соколюк, Л. (2022) Пам'ятки художньої культури, втрачені під час російсько-української війни 2022 року. *Народна творчість та етнологія*, 2 (394), 82–87.

Kara-Vasylyeva, T., Sokoliuk, L. (2022) The Monuments of Artistic Culture, Lost During Russian-Ukrainian War of 2022. *Folk Art and Ethnology*, 2 (394), 82–87.

ПАМ'ЯТКИ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ, УТРАЧЕНІ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022 РОКУ

Анотація / Abstract

У статті йдеться про пам'ятки художньої культури, що зазнали руйнації внаслідок військової агресії, розпочатої РФ 24 лютого 2022 року проти народу України. Показано, що через наміри керівництва тоталітарної держави, спрямовані на знищення української нації з її самобутньою автентичною культурою, величезних пошкоджень зазнали пам'ятки, що вціліли навіть у період Другої світової війни й відіграють важливу роль у системі культурних цінностей українців.

Ключові слова: Україна, художня культура, російсько-українська війна 2022 року, втрачені пам'ятки, методики оцінювання.

The article is about the monuments of artistic culture ruined in the result of military aggression against the people of Ukraine, started by the RF on February 24, 2022. It is shown, that in the consequences of the intentions of the leaders of totalitarian state, aimed at the destruction of Ukrainian nation with its original authentic culture, the monuments, which have escaped ruination even in the period of the Second World War, are damaged greatly. They are of fundamental importance in the system of cultural values of Ukrainians.

Keywords: Ukraine, artistic culture, Russian-Ukrainian War of 2022, lost monuments, estimation technique.

Вступ. Українська художня культура протягом століть титанічними зусиллями виборювала своє право на становлення та збереження власної національної ідентичності.

Чимало пам'яток культурної спадщини незалежної Української держави мають світове значення і входять до складу тих, що оберігаються законами ЮНЕСКО. Утім, сьогодні українські міста, включаючи ті, де зберігаються найдавніші взірці художньої культури людства, піддаються варварським обстрілам російської армії й опинилися перед загрозою знищення. Збройні сили України чинять героїчний опір, зірвавши плани ворога щодо блискавичного захоплення української столиці й інших міст та продовження політики русифікації української культури. А втім, серйозних втрат зазнали пам'ятки художньої культури низки українських міст-героїв, де точилися запеклі бої, зокрема Чернігова, Харкова, Маріуполя та ін. Наразі немає спеціального наукового дослідження, присвяченого цій проблемі, що потребує нагальної актуалізації.

Постановка проблеми. У сучасних українських реаліях, коли РФ без оголошення війни напала на незалежну Українську державу й у варварський спосіб знищує не лише інфраструктуру міст і сіл, а й пам'ятки художньої культури українського народу, питання національної ідентичності, що останнім часом дедалі частіше порушувалися в соціально-гуманітарних науках, сьогодні набувають особливої гостроти і ставлять наукову спільноту перед необхідністю виявлення пошкоджень та збитків внаслідок російської агресії в Україні, проведення необхідної експертизи й вироблення відповідних методик оцінювання втрачених і пошкоджених пам'яток.

Метою нашого дослідження є аналіз стану культурної спадщини України в умовах російсько-української війни, виявлення втрат культурної спадщини України та визначення методики їх оцінювання. Мета зумовила такі **завдання**:

1. Охарактеризувати втрати в культурній спадщині України, заподіяні армією РФ, що вторглась в Україну 24 лютого 2022 року.

2. Проаналізувати роль пошкоджених пам'яток у загальній системі художніх цін-

ностей України внаслідок нанесення вогневих ударів по українській цивільній інфраструктурі армією агресора.

3. Визначити основні методи оцінювання пошкоджених пам'яток в умовах воєнного часу в Україні.

Результати дослідження та їх обговорення. Від 24 лютого 2022 року подальший успішний розвиток української художньої культури, музейні скарби України опинилися перед загрозою знищення через масований обстріл і наступ російських військ на українські землі без оголошення війни. Особливо складна обстановка склалася в регіонах, де велися активні бойові дії. На сході України нещадним бомбардуванням ворога було піддано Харків, де зосереджено чимало визначних пам'яток української культури, принципово важливих для її історії. Серед постраждалих пам'яток культурної спадщини в середмісті Харкова – будівля Харківського художнього музею (ХХМ), зведена ще 1912 року за проектом видатного українського зодчого, академіка архітектури Олексія Бекетова. Майолікові вставки над вікнами цього основного корпусу ХХМ, що свого часу функціонував як особняк, створюють м'які живописні ефекти на фасаді [7, с. 123]. У цей будинок, що вцілів в окупованому фашистами Харкові під час Другої світової війни, після звільнення міста від німецько-фашистських загарбників переїхав ХХМ, довоєнне приміщення якого ворог спалив перед відступом. 75 відсотків унікальних експонатів було втрачено. Але повернувшись з евакуації надзвичайно цінна частина колекції, закуплена ще на початку XIX ст. засновником Харківського університету Василем Каразіним для потреб університетського музею. Доповнена згодом подарованими високохудожніми творами, зібраними випускниками Іваном Бецьким і Аркадієм Алфьоровим для своєї alma-mater [7, с. 34], ця збірка склала основу фондів майбутнього Художнього музею міста, відкритого в 1885 році, до речі, першого в Україні. І до сьогодні зберігається її значення не лише

для Харкова, а й для української художньої культури загалом.

Утім, історія повторилася. На початку березня 2022 року по центру міста були нанесені артилерійські удари російськими військами. І в цьому головному корпусі ХХМ, і в розташованому поряд виставковому приміщенні, так само спроектованому О. Бекетовим, де в ХІХ ст. працювала славнозвісна недільна школа для жінок, відкрита подвижницею на ниві народної освіти Христиною Алчевською, після нанесених тепер уже рашистами артилерійських обстрілів ударною хвилею повибивало вікна, двері, а через неможливість відразу приступити до порятунку художніх цінностей у музейних залах мало не дві доби гуляв вітер, протяги, і розвішані художні твори, що потребують особливого температурного режиму, піддавались жорстоким випробуванням.

Дирекція та співробітники музею вжили всіх необхідних заходів, щоб терміново, наскільки це було можливо, винести музейні експонати і сховати їх в надійному місці за домовленістю. Пошкоджені в обох будівлях близько 150 вікон представники цієї музейної команди якось позабивали дошками, затягли плівкою, привезеною волонтерами. Однак дерев'яні рами старовинних будівель потребують заміни й засклення. Над виявленням пошкоджень мистецьких творів працює реставратор, запрошений із Харківської академії дизайну і мистецтв. Проводиться експертиза та аналіз завданих збитків. Водночас унаслідок бомбардувань постраждала й Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Короленка (ХДНБК), побудована в 1899–1901 роках так само за проектом вищезгаданого О. Бекетова [8] – автора досить значної частини громадських і житлових будівель міста, що й досі входять до золотого фонду архітектурної спадщини Харкова. В ХДНБК ударною хвилею теж повибивало вікна, а колектив бібліотеки нині стурбований необхідністю застосування заходів щодо збереження старовинних

архівів і цінної колекції рідкісних книг, яким загрожує надмірна вологість у приміщеннях. Подібне відбулося також у розміщеній неподалік однієї із найбільших в Україні синагог. В іншій харківській синагозі, що на вулиці Чеботарській, пошкоджено дах. 20 березня 2022 року було понівечено пам'ятник жертвам Голокосту.

Минуло понад місяць від початку війни, і ворог, зрозумівши, що не зможе завоювати Харків, знову вдався до терактів, спрямованих на центр міста. Серед мистецьких закладів через обстріли з далекобійної артилерії руйнувань зазнала Харківська державна академія дизайну і мистецтв, яка нещодавно відзначила своє 100-ліття. І це в статусі вищого навчального закладу, бо його головний корпус, який містяни ласкаво називають «теремок», було введено в експлуатацію ще 1913 року. Він пережив усі лихоліття, включаючи німецько-фашистську окупацію. Цей будинок є одним із найбільш унікальних взірців стилю українського модерну в архітектурі, засновником якого став відомий у світі мистець і архітектор Василь Кричевський, котрий удосконалював свою виучку в архітектурному бюро не раз згаданого вище О. Бекетова. Справу В. Кричевського продовжив у Харкові художник і архітектор Костянтин Жуков, який 1911 року на конкурсі на проект фасаду Харківського художнього училища отримав першу премію. «На фасаді, що відзначився яскравою образністю та оригінальністю у використанні засобів українського народного зодчества, було розміщено три майолікових панно. На той час з поширенням стилю модерн поливна архітектурна кераміка, що раніше використовувалася хіба що для оздоблення камінів і печей, почала виходити на фасади будівель... Тематика декоративних панно на бічних частинах фасаду відтворює певні етапи мистецької освіти в Харкові: дата 1896 – перетворення приватної школи малювання М. Раєвської-Іванової (функціонувала з 1869 р.) у міську художню школу, і дата 1912 – реорганізація цього закладу у

Харківське художнє училище. На вигнутій центральній частині фасаду – назва навчального закладу і рослинний орнамент, мотиви якого знаходять продовження над вікнами, на колонах ганку, що несуть невисокий фронтон, оздоблений майолікою із зображенням герба Харкова – рога достатку і жезла Меркурія... Завдяки відображенню світла на поливі цих керамічних деталей кольори набувають численних нюансних відтінків, що підсилює декоративний ефект, не заступаючи архітектуру» [7, с. 122–123]. І це тільки щодо зовнішнього вигляду фасаду будівлі, не згадуючи про розписи, вітражі, мистецькі твори не одного покоління талановитих художників-викладачів і студентів цього нині вищого мистецького навчального закладу, що знаходились усередині на той момент, коли пролунав вибух від ракети. Ударною хвилею з боку задньої частини ХДАДМ повибивало вікна в скульптурній та столярній майстернях, пошкодило вітражі в холі будівлі, а уламки скла, розлітаючись, били по стінах, паркетній підлозі, кам'яних сходах цієї дбайливо доглянутої, унікальної споруди з великим історичним минулим. Тепер господарча частина підраховує збитки. За приблизними попередніми даними, вони складають не один мільйон гривень.

Зауважимо, що цим далеко не обмежується список пошкоджених пам'яток культурної спадщини Харкова через військову агресію РФ. Архітектурний образ міста-героя був би далеко не повним без такої визначної пам'ятки конструктивізму, як Палац залізничників, споруджений у 1927–1930 роках за проектом О. Дмитрієва [2]. Унікальність проекту в тому, що це не просто робітничий клуб. І не тільки тому, що його основні приміщення значно укрупнені (1500 місць у театральному залі, читальний зал розрахований на 300 осіб, лекційна аудиторія на 250 місць тощо). Він має низку додаткових приміщень – технічний кабінет, музей, музичну школу, художні студії. Більше того, у Харківському палаці залізничників розміщена унікальна

фреска роботи Є. Лансере, чия творчість, як і його сестри З. Серебрякової, міцно пов'язана із цим слобожанським містом. Слід відзначити надзвичайну цілісність планувального рішення споруди, монументальність форм, виразні можливості залізобетону, з якого побудовано цей палац. Проте використання міцних матеріалів, на жаль, не вберегло будівлі від руйнувань внаслідок ворожої агресії. Вибуховою хвилею з тильного боку споруди повиносило вікна, а вітер і вологе повітря увірвались усередину. Збитки ще будуть підраховувати.

Найцінніша частина культурної спадщини Харкова, найкрасивіші будинки розташовані в центральних районах міста, що з особливою жорстокістю і цинізмом піддаються бомбардуванням. Серед них – майдан Конституції з Харківським національним університетом мистецтв ім. І. Котляревського [10], який тепер, після бомбардування, зустрічає перехожих порожніми отворами колишніх вікон. Ще важко підрахувати шалені збитки від втрат, завданих не лише архітектурі, а й дорогим музичним інструментам, які не здатні витримати морозів і вологи. Можна сказати, що певною мірою більше пощастило розташованій неподалік будівлі колишнього оперного театру, нещодавно переобладнаного на філармонію, адже уламки касетної бомби перетворили на металобрухт чималу кількість скупчених поряд авто. Нова постмодерністська будівля Харківського державного оперного театру ім. М. Лисенка [6], що зводилася за проектом групи київських архітекторів під керівництвом С. Миргородського протягом двадцяти років (1970–1990), також зазнала руйнувань – від ударної хвилі театр залишився без частини вікон. Розлітаючись, уламки скла в старовинному Успенському соборі, який розташований неподалік і є пам'яткою архітектури XVIII ст., били по старовинних іконах, що падали. Харківська державна служба з надзвичайних ситуацій безперервно виїжджає на прибирання міста після чергових обстрілів. Лантухами з піс-

ком обставлена одна із сакральних харківських святинь – пам'ятник Т. Г. Шевченку в міському парку його імені.

Ворог не зупиняється у своїх намірах, спрямованих на знищення пам'яток української художньої культури. 7 травня 2022 року внаслідок ракетного удару було розгромлено Літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди в Сковородинівці на Харківщині [4], де в старовинній садибі XVIII ст. незадовго до смерті оселився видатний український філософ, людина високого європейського рівня освіченості, поет, відомий ще й своїми символічними малюнками, – Г. С. Сковорода. Тут знаходиться його могила, 700-річний дуб, під яким він працював. У його кімнаті було створено обстановку, що відтворювала дух часу, а тепер її немає. Правда, працівники музею встигли винести з приміщення найцінніші експонати й надійно їх сховати. Утім, величезні збитки, завдані внаслідок руйнації старовинної садиби, а заодно й одного з найважливіших просвітницьких і туристичних центрів Харківщини, ще доведеться з'ясувати.

23 березня 2022 року прямим попаданням авіабомби знищено будівлю Художнього музею ім. Архипа Куїнджі в місті Маріуполі. Музей займав 300 квадратних метрів на двох поверхах. Це так звана колишня «садиба Геоцинтова» – будівля 1902 року. Експозиція Музею містила майже 2000 експонатів: твори живопису, графіки, скульптури, вироби декоративно-прикладного мистецтва. У Музеї зберігалися твори Івана Айвазовського, Тетяни Яблонської, значна частина творів сучасних українських митців, а також меморіальні предмети, пов'язані з життям і творчістю Архипа Куїнджі [11].

Директор Вишгородського історико-краєзнавчого музею Лада Литовченко повідомила, що 28 лютого 2022 року в селищі Іванків на Київщині згорів історико-краєзнавчий музей, у якому зберігалися унікальні роботи лауреата Національної премії України

ім. Т. Шевченка народної художниці Марії Приймаченко. У Музеї було близько двох з половиною десятків робіт мисткині, що становили окрасу експозиції. За останніми (неперевіреними) даними, багато її робіт врятовано місцевими жителями. У Музеї знищено також роботи відомої ткалі й вишивальниці Ганни Верес [5].

За свідченням місцевих жителів, у Чернігові під час варварського бомбардування пошкоджено на дві третини будинок кінця XIX – початку XX ст., зведений для колекції Тарновського; будівлю (початок XX ст.) стилю модерн, у якій містилася Обласна універсальна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка і Центральна міська бібліотека імені М. М. Коцюбинського [6]; також на дві третини пошкоджено літературно-меморіальний музей-заповідник Михайла Коцюбинського; зруйновано альтанку 1911 року на оглядовому майданчику біля Свято-Троїцького собору.

На жаль, сумні звістки надходять щодня. Так, в Одесі внаслідок ракетного обстрілу військами РФ пошкоджено одну з перлин міста – Воронцовський палац. Вибуховою хвилею зачепило вікна та елементи ліпнини. Це пам'ятник архітектури XIX ст., побудований італійським архітектором Ф. Боффо в стилі пізнього класицизму [1].

Висновки. Як свідчить аналіз пошкоджених пам'яток по всій території України, вони потребують капітальних реставраційних робіт у майбутньому. Виявлено пам'ятки художньої культури, що зазнали руйнації внаслідок військової агресії, розпочатої РФ 24 лютого 2022 року проти народу України. Показано, що в результаті намірів керівництва тоталітарної держави, спрямованих на знищення української нації з її самобутньою автентичною культурою, величезних пошкоджень зазнали пам'ятки, що вціліли навіть у період Другої світової війни й відіграють принципово важливу роль в системі культурних цінностей українців.

Джерела та література

1. В Одесі внаслідок ракетного обстрілу РФ пошкоджений Воронцовський палац. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3482012-v-odesi-vnaslidok-raketnogo-obstrilu-rf-poskodzenij-voroncovskij-palac.html>.
2. ДК Железнодорожников в Харькове напоминает. URL : <https://redpost.com.ua > themes > 1159647-dk-zhelezn>.
3. Косів В. Українська ідентичність у графічному дизайні 1945–1989 років : монографія. Київ : Родовід, 2019. 480 с.
4. Літературно-меморіальний музей Григорія Сквороди. Харківська обл. URL : <https://find-way.com.ua/oblast/kharkivska/skovorodinivka-cikavi-miscya-ukraini>.
5. На Київщині зруйновано музей з творами Марії Примаченко. URL : <https://museum.net.ua/news/na-ki%D1%97vshhini-zrujnovano-muzej-z-tvorami-mari%D1%97-primachenko/>.
6. Російські асвабадітелі зруйнували чернігівську бібліотеку імені Коцюбинського. URL : https://siver.com.ua/news/rosijski_asvabaditeli_zrujnuvali_chernigivsku_biblioteku_imeni_kocjubinskogo/2022-03-01-30504.
7. Соколюк Л. Д. Школа Раєвської-Іванової: мистецько-промислова освіта у Харкові (друга половина XIX – початок XX ст.). Харків : Видавець Олександр Савчук, 2020. 248 с., 311 іл.
8. Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. URL : <https://uaculture.org/organisations/harkivska-derzhavna-naukova-biblioteka-im-v-g-korolenka/>.
9. Харківський національний академічний театр опери та балету. URL : <https://varta.kharkov.ua/location/harkivskiy-natsionalniy-akademichniy-teatr-operi-ta-baletu-im-m-v-lisenka>.
10. ХНУМ імені І. П. Котляревського. URL : <http://num.kharkiv.ua/>.
11. Художній музей імені Куїнджі. URL : <https://mistomariupol.com.ua/uk/hudozhnij-muzej-imeni-ku%D1%97ndzhi>.

References

1. *Vorontsov Palace in Odesa is Damaged in the Result of Rocket Bombardment of the rf* [online]. Available from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3482012-v-odesi-vnaslidok-raketnogo-obstrilu-rf-poskodzenij-voroncovskij-palac.html> [in Ukrainian].
2. *The House of Culture of the Railwaymen in Kharkov Reminds* [online]. Available from: <https://redpost.com.ua > themes > 1159647-dk-zhelezn> [in Russian].
3. KOSIV, Vasy. *Ukrainian Identity in the Graphic Design of the 1945–1989: A Monograph*. Kyiv: Genealogy, 2019, 480 pp. [in Ukrainian].
4. *Hryhoriy Skovoroda Literary-Memorial Museum. Kharkiv Oblast* [online]. Available from: <https://find-way.com.ua/oblast/kharkivska/skovorodinivka-cikavi-miscya-ukraini> [in Ukrainian].
5. *Museum with the Works by Mariya Prymachenko is Ruined in Kyiv Region* [online]. Available from: <https://museum.net.ua/news/na-ki%D1%97vshhini-zrujnovano-muzej-z-tvorami-mari%D1%97-primachenko/> [in Ukrainian].
6. *Russian Liberators have Ruined Kotsiubynskiy Chernihiv Library* [online]. Available from: https://siver.com.ua/news/rosijski_asvabaditeli_zrujnuvali_chernigivsku_biblioteku_imeni_kocjubinskogo/2022-03-01-30504 [in Ukrainian].
7. SOKOLIUK, Liudmyla. *School of Rayevska-Ivanova: Artistic-Industrial Education in Kharkiv (Second Half of the 19th – Early 20th Century)*. Kharkiv: Bookmaker Oлександр Savchuk, 2020, 248 pp., 311 ills. [in Ukrainian].
8. *Volodymyr Korolenko Kharkiv State Scientific Library* [online]. Available from: <https://uaculture.org/organisations/harkivska-derzhavna-naukova-biblioteka-im-v-g-korolenka/> [in Ukrainian].
9. *Mykola Lysenko Kharkiv National Academic Theatre of Opera and Ballet* [online]. Available from: <https://varta.kharkov.ua/location/harkivskiy-natsionalniy-akademichniy-teatr-operi-ta-baletu-im-m-v-lisenka> [in Ukrainian].
10. *Ivan Kotliarevskiy Kharkiv National University of Arts* [online]. Available from: <http://num.kharkiv.ua/> [in Ukrainian].
11. *Kuyindzhi Artistic Museum* [online]. Available from: <https://mistomariupol.com.ua/uk/hudozhnij-muzej-imeni-ku%D1%97ndzhi> [in Ukrainian].